

Interdiszciplináris séta az épített, a meg- élt és az elbeszélt városban

N. Kovács Tímea – Böhm Gábor – Mester Tibor, szerk.:
Terek és szövegek. Újabb perspektívák a városkutatásban.
Budapest: Kijárat Kiadó. 2005. 316 p.

„Ez a város egy távoli bolygó,
itt élni nem rossz, és itt élni nem jól!”
(E. Kiadó)

Ha szem előtt tartjuk Roland Barthes gondolatát, miszerint „a város társalgás, s ez a társalgás valóságos nyelv” (Harvey 1990), akkor kijelenthetjük, hogy a város tematikája akarva-akaratlanul igazi interdiszciplináris megközelítést igényel, mindenkinek lehet róla releváns mondanivalója. Egy évvel ezelőtt például *Terek, képek és tér-képek: a modern város* címmel konferenciát rendezett Pécsen a Pécsi Tudományegyetem Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszéke, az Irodalomtudományi Doktori Program és a Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék azzal a szándékkal, hogy a különböző tudományterületekről verbuvált résztvevők körüljárják a földrajzi tér kulturális térré alakításának aspektusait, még közelebbről a szimbolikusan megalkotott város témáját boncolgassák.

A téma aktualitását talán nem kell különösebben magyarázni városmarketingtől átítatott mindennapjainkban,¹ amikor a városoknak túlélésük érdekében fokozott erőfeszítéseket kell tenniük, hogy szimbolikusan megalkossák és megjelenítsék önmagukat, ha kell, imázst kreáljanak hagyományaik és adottságaik fel-/kihasználásával, s így piac-képes áruvá, márkanévvé váljanak. A konferenciaprogram és a kész kötet tartalomjegyzékének szemügyre vételekor ért a felismerés, hogy mennyire élő is a téma:² az egyik előadó, Szijártó Zsolt (PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék) időközben címet és talán hangsúlyt is váltott, a konferencián még *A városi kultúra és a fesztiválok: identitás, esemény, élmény* címmel tartott előadást, a kötetben viszont már *A „kulturális főváros”-projekt a kultúratudomány perspektívájából* címmel szerepel egy írása. A várospolitika identitáspolitikai kísérleteit, a város egészét érintő projektek, azaz a „nagy események” lehetséges hatásait bemutató tanulmány kiemeli, hogy a projektek sikerének egyik kulcsa a megfelelő helyismeret, amihez részletes empirikus kutatások elvégzése szükséges.³

A meglehetősen nagy szabadságot és tág mozgásteret hagyó, ugyanakkor számos lehetséges ötletet felvillantó, inspiratív konferenciafelhívás, úgy tűnik, nem maradt visszahangtalan, s ezt mi sem bizonyítja jobban, mint a nemrég megjelent kötet terjedelme és szerzőinek sokféle diszciplináris háttere.⁴ A majd negyven előadást felvonultató –

mondhatjuk talán, hogy seregszemlészámba menő – konferencia tematikailag elég heterogén anyagából válogató konferenciakötet egy tömör szerkesztői előszón kívül huszonkét előadás írott változatát tartalmazza. A szerzők között számban kissé túlreprezentáltak – bár ez egy konferencia esetében véletlenszerűen is alakulhatott így – az irodalomtörténészek, illetve -tudósok (körülbélül az előadók harmada), mellettük azért a városantropológia, urbanisztika, filmesztétika, etnográfia, történelemtudomány és kommunikációkutatás képviselői is szóhoz jutottak.

Az a fajta nyitottság és szabadság, amely a konferencia koncepcióját jellemezte, meglehetősen nehéz helyzetbe hozza a recenzenst, hiszen ilyen körülmények között nehéz kielégítő áttekintést adni a városkutatás helyzetéről, ezért inkább csak néhány formalitásnak tűnő dolog erejéig tehet észrevételeket a végeredménnyel kapcsolatban. A kötet főcíme – mely a konferencia címére rímel – kellően semleges, és elég tág kategóriákkal dolgozik ahhoz, hogy a konferencia valamennyi előadása beleférjen a spektrumba, ám az alcím több szempontból sem tűnik szerencsés választásnak: az előszóból nem derül ki, hogy mihez képest lesz szó újabb perspektívákról,⁵ másrészt elmarad a városkutatás közelebbi meghatározása is. Az előszót egyből az előadások három blokkja követi, az *Újabb perspektívák a városkutatásban* alcím azonban megérdemelt volna egy rövid áttekintést vagy bevezetést.⁶ A konferencia Gyáni Gábor, illetve Fejős Zoltán által adott nyitó előadásai – melyek a kötetben nem elkülönítve, hanem a témájuknak megfelelő blokkban szerepelnek – sem tértek ki ilyen tudománytörténeti áttekintésre, hanem csak egy-egy konkrét jelenség kibontására szorítkoztak, noha mindkét előadás a kötet kulcsírásaként értelmezhető.

Gyáni Gábornak (történész, MTA Történettudományi Intézet, ELTE Társadalomtudományi Kar) *A reprezentatív város – a reprezentált város* című előadása a 19. század végétől a két világháború közötti időszakig tartó korszakról és a még születőben lévő nagyváros, Budapest percepciójának és városfényképészeti reprezentációjának, képi imázsának metamorfózisáról ad a részletek iránt érzékeny áttekintést. A korabeli fényképeket elemezve azt a folyamatot mutatja be, melynek során a kezdetben műalkotás-ként észlelt város magasztalását a két világháború között felváltotta a „dzsungel” metaforával illetett város kárhozvitása, végül semmibevétele.

Fejős Zoltán (néprajzkutató, Néprajzi Múzeum) *A nyilvános városszöveg* című írásában másik perspektívából közelíti meg a várost: azt vizsgálja, hogy a jelenben mi jellemzi a városról való beszédet. Ő is budapesti terepet választ, ám egészen más forrásanyagot használ, a fővárosról az elmúlt évtizedben született, sokféle műfajt magában foglaló sajtóanyag, a várost tárgyaló, a kollektív városképet megteremtő és karban tartó nyilvános városszövegek kvalitatív vizsgálatát végzi el. Fejősnél a város mint olvasható szöveg jelenik meg; kétféle narratívát különböztet meg, a város múltja kapcsán születő örökség-narratívákat (illetve a poszt-szocializmus és globalizáció korszakában születő változás-narratívákat) és a várost szubjektumként felfogó, karakterét meghatározni igyekvő narratívákat, valamint a turistaszövegeket. E narratívák a városról való gondolkodás befolyásolására törekednek, s így kapcsolódnak a megélt városhoz.

Az előadások nagy része a városról szóló társadalmi, politikai és főként irodalmi szövegek és álló-, illetve mozgóképek, térképek kapcsán közelíti meg a szimbolikusan megalkotott várost. A kötet heterogenitása nemcsak tematikailag, műfajilag (például rövid filmtörténeti esszétől kezdve fotóalbum-elemzésen keresztül kutatási beszámolóig),

módszertanilag (például interpretatív és kognitív antropológiai megközelítés, sajtóanyag kvalitatív elemzése), hanem tér- és időbeliségét tekintve (a modern nagyváros általában vagy konkrétan valamely európai nagyváros, talán nem véletlen, hogy a huszonegy írásból nyolc Budapesttel foglalkozik, de azért főszerepet játszik még Pécs és Debrecen is két-két írásban; az időbeli horizont a 19. századtól, tehát a modern nagyváros születésétől a késő modern korig terjed) is meglehetősen nagy. Néhány előadás csak nagyon áttételesen kapcsolódott a koncepcióhoz, mintha csak ürügyül szolgálna a város az előadónak egy számára kedves vagy érdekes téma feldolgozására, így néha a parttalanság érzetével kell megküzdenie az olvasónak.

A túlzott heterogenitásnak jót tett, hogy az előadásokat három homogénebb blokkba (épített, megélt és elbeszélte város) rendezték a kötet figyelmes szerkesztői, így a konferenciafelhívás koncepciója már első látásra szembetűnővé válik. Ám néhány előadás nyugodtan szerepelhetne egy másik tematikus blokkban is, s ez is csak arra irányítja rá a figyelmet, hogy egy olyan nagy téma esetében, mint a város, nem trendkövetési kényszer, hanem magától értetődő megoldás a tudományközi hozzáállás.

A *Terek, épületek, történetek* című első blokk előadásai a városépítészet politikai, kulturális és társadalmi nyelvét elemzik. A városrács és a demokrácia oldódó-kötődő kapcsolatának időbeni alakulását, oszcillálását áttekintő, nagy ívű munka, Fonyódi Mariann (BME Urbanisztika Tanszék) építész írása az urbanisztikatörténeti perspektívák mellett posztkolonialista kritikai érzékenységről is tanúskodik, mikor az európai városszerkezet gyarmati leképezéseire is kitér. A társadalomkritikus hang megtalálható Kerékgyártó Bélának (BME Filozófia és Tudománytörténeti Tanszék) egy avantgárd berlini „megaszerkezet”, azaz épületegyüttest bemutató tanulmányában is, mely az épület és radikális kísérleti építészet koncepciójának (turneri communitas, átjárhatóság, hierarchia nélkülség az új, humanizált környezetben) megértésére tett kísérleten túl a térbeli determinizmus létére hívja fel a figyelmet. Berta Erzsébet (DTE Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézet) írásában a valódi, egyre „varázstalanodó”, tehát átalakuló (építészetileg megkonstruált) debreceni városkép és az imaginatív (elbeszélte) város áthagyományozott metaforái közötti szakadékot emeli ki, s kritizálja a városrehabilitáció által végzett hamis múltkreálást, mely inkább a hiányzó múlttudat dekoratív elfedését szolgálja, mint a lokális identitás megalapozását. Egy alkalmazott városantropológiai módszert, a mentális térképészetet bemutató kutatási beszámolójában Mester Tibor (PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék) pécsi példákon keresztül azt szemlélteti, hogy a városlakók megkérdezésével gyűjtött térképek mi mindenre használhatók, hogyan tükrözik a város tereinek használatát, rangsorolását, és miként értékesíthető az így nyert tapasztalat a várostervezésben.

A második rész *A város, mint kulturális praxis* címet viseli, a városlakók cselekedeteiben, viselkedésmintáiban tetten érhető mentalitás áll a központban, az a mód, ahogy lakói belakják a várost, és létrehozzák a városi együttlét formáit. Itt szerepel Fejős Zoltán és Szijártó Zsolt korábban már tárgyalt írása mellett Horváth Sándor (MTA Történettudományi Intézet) tanulmánya is, amely a hatvanas évek budapesti – sokszor nem is annyira reális, mint inkább a hatóságok által kreált – galerijei, tehát egy szubkultúra kapcsán azt mutatja be, hogy milyen stratégiákat alkalmazott az államhatalom a közterekért – a morális pánik ürügyén – vívott harcban, és milyen ideológiai megfontolások állhattak mindennek háttérben. A téma a jelenben zajló, a köztereket egyre inkább ellen-

őrzött privatizált terekké alakító militarizálási folyamat tükrében nyeri el igazán súlyát (Davis 1999), ám erre a jelenségre nem tesz külön utalást a szerző, nem így P. Müller Péter (PTE Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszék), aki Foucault és Edward W. Soja nyomán kitér rá, hogy a hatalom és a hatalomgyakorlás alapvető eszköze s egyben terepe, a városi tér mennyire szorosan kapcsolódik egymáshoz. Azonban a hangsúlyt a posztmodern városi lét egy másik jellemzőjére, a teatralitáshoz sok szálon fűződő kapcsolatára helyezi, s ennek illusztrálására sorakoztat fel szellemes példákat a város színpadként való használatáról. Értelmezése szerint a köztéri művészetnek (utcazenélésnek, utcai színjátszásnak, fesztiváloknak, parádéknak) otthont adó városi terek a rituális és teatralis folyamatok, valamint az identitásképzés színterei.

Az elbeszélt város című harmadik részben a városról létrehozott írott és vizuális szövegek, a város irodalmi és film-, illetve fotóművészeti leképeződéseinek elemzéseit találjuk. Bednics Gábor (Esterházy Károly Főiskola Magyar Irodalomtudományi Tanszék) a 19. század végi magyar líra aspektusából közelít a városhoz, s mindezt azzal indokolja, hogy először a költészetben jelent meg témaként a nagyváros, az ingerben gazdag közegnek kitett városi individuum élete komoly inspirációs forrást jelentett a születőben lévő modern magyar líra számára. A modern magyar költészet kezdeményezőinek városképét verseik tükrében elemezve szembetűnővé válik, hogy e költők többféle – sokszor ambivalens - módon viszonyultak az alakulóban lévő városhoz, s így többféle olvasatát hozták létre. Gelencsér Gábor (ELTE BTK Művészetelméleti és Médiakutatási Intézet) esszéisztikus írása is a kezdetektől indul, ám ő a némafilmek korától kezdve próbálja a város és film, a mozgó tömeg és a mozgókép szoros kapcsolatát, egymásra gyakorolt hatását áttekinteni – a filmművészeti stílusirányzatokat felhasználva keretként –, egészen a kilencvenes évekig. Somlyódy Nóra (PTE Irodalomtudományi Doktori Iskola) két eltérő hozzáállású fotóművész – egy kószáló és egy tervező, kutató típus – albumainak elemzése közben arra keresi a választ, hogy miként változott az általuk kétféleképpen, élhetőnek és élhetetlennek megélt, tehát polifonikus identitást mutató Budapest nem hivatalos fotórepresentációja a hetvenes évek eleje és a kilencvenes évek vége között.

A várost és a városképeket többféle diszciplináris háttérrel tehát többféle módon foghatjuk fel, nemcsak beszélgetésnek vehetjük, hanem Kevin Lynch (1979) városépítész és városkutató nyomán imagibilitásnak, olyan olvasható struktúrának is, amely részleteiben folyamatosan módosul, mindig többet rejt magában, mint ami látható, tehát sosem kaphatunk befejezett képet róla, de azért – vagy talán pont azért – mindenképpen megéri továbbra is foglalkozni vele, s a késő modern kor városaiban zajló folyamatok, változások megragadásához újabb és újabb perspektívákat keresni, s ezek alkalmazott tudományos beágyazódását elősegíteni.

JEGYZETEK

1. Persze a kulturális főváros projekt sem előzmények nélküli, elég ha csak a konferencia egyik kísérő programját, a Nagy-Pécsét megálmodó festő, V. Majerszky Róbert fantáziarajzait felelevenítő és aktualizáló kiállítást említjük ennek kapcsán, vagy a Magyarország második világvárosának megálmodott – Békést, Csabát és Gyulát egyesítő – Bojár negyvenes évek eleji, nem is kicsit utópisztikus ideálterveire gondolunk (Gyalui Boér 1997).

2. *Beszéd a városról* címmel 2005 tavaszán műhelyszemináriumot rendezett Pécsen a PTE BTK Kommunikációs és Médiatudományi Tanszéke és Kultúratudományi Doktori Programja, valamint az ELTE Művészetelméleti és Médiakutató Intézete. Az újabb interdiszciplináris találkozó alkalomával szó volt a városantropológiai perspektívákról, így a kisvárosokról, a metropoliszok szimbolikus ökonómiájáról és önreprezentációiról, a késő modern városépítészeetről, a városi szubkultúrákról és a városi művészeetről, a társadalmi tér új mintáiról és a reflexív modernizációról, tehát történt egyfajta aktualizálódás, kronológiai el(őre)mozdulás a ma felé a bemutatott kötet alapjául szolgáló 2004-es konferencia programjához képest.
3. A kötet alkalmazott tudományos indíttatását jelzi, hogy a kulturális fővárosi címre pályázó Pécs egyetemének, a PTE-nek és az OTKA-nak a *Város és reprezentáció* nevű projektje keretében jelent meg.
4. A konferenciakötet néhány írása már korábban, 2004 telén megjelent a Magyar Lettre 55. számában, az *Új városiasságok* tematika keretében, s ez is csak azt bizonyítja, hogy sokak érdeklődésére számot tartó témáról van szó.
5. A korábban az idő vagy a társadalmi osztályok iránt érzékenyebb társadalomtudomány a késő modern korra fokozott térszenzibilitást mutat, egyre inkább terekben gondolkodik, terekről beszél. Alapvetően háromfajta olvasata különíthető el a tereknek, a mindennapi életben megtapasztalt (megélt) terek, a specialisták által megkonstruált (megépített) terek, valamint a képek, szimbólumok, végső soron az imaginációs ipar által közvetített (elbeszél) terek. A három térolvasat és a térszenzibilitás jól tapinthatóan megjelenik a kötet tagolásában is, mindezek alapján már érthetőbbé válik, hogy miért kaphatta épp azt az alcímet a kötet, amit kapott.
6. A városkutatás társadalomtudományi vonulata három főbb paradigma – a várostörténet, a kvantitatív városszociológia és a hatvanas évektől a kvalitatív városantropológia – köré szervezhető. A városkutatás fejlődésével és az antropológia interpretatív fordulatának köszönhetően a leírást egyre inkább az értelmezés váltotta fel (Niedermüller 1995). Ebből a szempontból a város szimbolikus reprezentációját tárgyaló előadásokat tartalmazó jelen kötet valóban a város újfajta megközelítési módjait tárja fel, itt már a városantropológia mikroperspektívájából, azaz belülről történik a város kulturális tartalmainak megragadása.

IRODALOM

DAVIS, MIKE

1999 Los Angeles, az erődváros: a városi tér militarizációja. *Budapesti Negyed* 26–27:27–50.

GYALUI BOÉR GYÖRGY

1997 Bojár. Café Babel 24:73–79.

HARVEY, DAVID

1990 Posztmodernizmus a nagyvárosban: építészet és városi design. *Tér és Társadalom* 4(3–4):97–122.

LYNCH, KEVIN

1979 A város szemléletének struktúrája. *In* Urbanisztika. Vidor Ferenc, szerk. 537–550. Budapest: Gondolat.

NIEDERMÜLLER PÉTER

1995 A város és a városi kultúra: antropológiai megközelítés. *In* Jelbeszéd az életünk. Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor, szerk. 555–565. Budapest: Osiris–Századvég.